

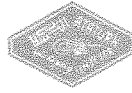

XI. Milli Türkoloji Kongresi

Bildirileri

11-13 KASIM 2014

Cilt 2

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR DAİRE BAŞKANLIĞI
KÜLTÜREL ETKİNLİKLER MÜDÜRLÜĞÜ

XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildiri Kitabı

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Adına Sahibi
Kültür Daire Başkanı
Abdurrahman ŞEN

Genel Yayın Yönetmeni
İsmet GÜLEN

Yayın Koordinatörü
Murat ARSLAN

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN

Editörler

Doç. Dr. Sinan ÇİTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Ömer KUL
Yrd. Doç. Dr. Kadriye Figen VARDAR
Öğr. Gör. Dr. Fatma Meliha ŞEN
Arş. Gör. Selim AHMETOĞLU
Arş. Gör. Filiz FERHATOĞLU
Arş. Gör. Harun KORKMAZ
Arş. Gör. Yusuf ÜNAL
Arş. Gör. Berker KESKİN
Arş. Gör. Uğur TUNCEL
Ferudun AY
Recai DEMİR

Grafik Tasarım
Ferhat ACAR

Baskı - Cilt
Pelikan Basım
Tel: 0212 613 79 55

Baskı Tarihi
Ağustos 2015-İstanbul

Organizasyon
Kültür A.Ş.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü
19 Mayıs Mah. Aytekin Kotil Cad. İBB Ek Hizmet Binası No:8/A Kat:6 Şişli/İstanbul - 02123126300

İçindekiler

Abdullah GÜNDOĞDU	Türkmenler ve Türkmen Adı Üzerine Yeni Görüşler Türkmenler Türgişler Miydi? New Remarks on the Turcomans and on the Name of 'Turcoman' Were Turcomans Turgesh?	17-33
Ahmet TAŞAĞIL	Töles Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında Yeni Değerlendirmeler New Considerations on the Historical Roles the Toles Tribes Played	35-46
A. Merthan DÜNDAR	Siyaset, İstihbarat ve Bilim: Japonya'daki Türkoloji Çalışmaları Üzerine Bazı Düşünceler Politics, Intelligence and Science: Some Considerations on the Turkology Studies in Japan	47-54
Alper ALP	Ceditçi Aydınlarla Göre Rusya Müslümanlarının Toplumsal Sorunları Social Problems of Russia Muslims from the Point of Jadidist Intellectuals	55-66
Cihan PİYADEOĞLU	Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Filin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler Some Notes on the Use of Elephants in Ghaznavids and Great Seljuks	67-90
Cihat AYDOĞMUŞOĞLU	Tarih-i Kızılbaşân Adlı Anonim Eser Göre Safevi Çağı Türkmen Aşiretleri Turcoman Tribes in the Safavid Era According to an Anonym Source: Târikh-i Qizilbâshân	91-100
Coşkun YILMAZ	Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Kânûn-ı Kadîm Kanun-i Kadîm in the Ottoman Political Thought	101-117
Diñçer KOÇ	XIX. Yüzyılın Başında Hokand Hanlığında Bir Rus Mütercim: Filipp Nazarov A Russian Translator in Hokand Kaganate in The Beginning of XIX th Century: Filipp Nazarov	119-134
Dündar ALİKILIÇ- Malik YILMAZ	Türkiye-Polonya İlişkilerinde Arşiv Malzemesinin Değerlendirilmesi ve Tespiti Evaluation and Discovery of Archive Materials in The Relations of Turkey and Poland	135-146
Emine KISIKLI	Çelebi Cihan Efendi'nin Bahçesaray'daki Kültür Kurumlarını Açış Konuşması	

Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Kânûn-ı Kadîm*

Coşkun YILMAZ **

Özet

Osmanlı siyasi düşüncesinin temel kavramlarından birisi de kânûn-ı kadîmdir. Bu kavram muhtelif eserlerde geçmektedir. Islahatnameler ise bu eserler arasında konumuz açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü konusu doğrudan devlet yönetimi, amacı devlet yöneticilerine rehberlik etmek, hedef kitlesi de en üst düzey devlet adamları olan ıslahatname müelliflerinin referansları arasında kânûn-ı kadîm kavramı özel bir yere sahiptir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı siyasi düşüncesi, ıslahatname, kanûn-ı kadîm

* Makaleyi okuyarak katkılarını esirgemeyen Feridun M. Emecen, Kemal Beydilli ve Azmi Bilgin hocalarıma teşekkür ederim.

** Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı, coskun.yilmaz@marmara.edu.tr

Kanun-i Kadim in the Ottoman Political Thought

Abstract

One of the main concepts of the Ottoman Political Thought is *kanun-i kadim*. This concept was used in various historical works. As one of these works, *Islahatnames* have a distinct importance for our topic, since the concept of Kanun-i Kadim has a special place for the authors of the *Islahatname* whose subject matter was the governance of state, *raison d'être* was to guide to statesmen and whose target audience was high echelons of the state.

Key words: Ottoman political thought, *islahatname*, *kanûn-ı Kadîm*

Islahatnameler

Osmanlı siyaset düşüncesinin temel kaynakları arasında yer alan ıslahatnameler, siyasetname geleneğinden beslenen, devletin aksayan yönleriyle ilgili teşhisleri, örneklemeleri ve müşahhas önerileri başta olmak üzere geleneksel siyasetname üslubundan farklılaştığı için yeni bir tanımlama ile ele aldığımız eserlerdir¹. Osmanlılar dönemi siyasetname geleneğinin ilk örneklerini tercümelemler oluşturmakla birlikte, XIV. yüzyılın başından itibaren telif eserler de meydana getirilmeye başlanmıştır. Telif veya tercüme edilen siyasetname türü eserlerde XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayı bakımından önemli artışlar ve mahiyet açısından farklılaşmalar gözlenmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi devletin büyümesi, bir diğeri de devlet teşkilâtında ve sosyal yapıda aksaklıkların ortaya çıkmasıdır. Ayrıca düşünce ekoller, yöntem farklılıkları, ekip çatışmaları ve özel beklentiler de bu artışta rol oynayan etkenler arasında zikredilebilir. Bu dönemde yazılan eserlerden bazıları üslup ve muhteva yanı sıra devlet ve yönetim meselelerine yaklaşımlarda erken dönem siyasetnamelerden farklılık gösterir. Söz konusu farklılıkta çağının olaylarına tanıklık eden müelliflerin, geçmişin birikiminden de istifade ederek kaleme aldıkları eserlerine şahsi tecrübe ve gözlemlerini yansıtmaları önemli rol oynamıştır. "Uygulamalı

¹ Islahatnamelerle ilgili tartışmalar bilgi ve literatür için bkz. Coşkun Yılmaz, "XV. ve XVIII. Yüzyıl Islahatnamelerine Göre Osmanlılarda Siyaset ve Toplum Düşüncesi"; a.m.f. "Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: Islahatnameler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (2003), 299-338; a.m.f. "Siyasetname, Osmanlılar Dönemi", *DiA*, c. 38, İstanbul 2010, 306-308, Mehmet Öz, *Osmanlı'da çözümle ve gelenekçi yorumcuları: XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl başlarına*, İstanbul 2005.

siyaset düşüncesi” olarak nitelendirilebilecek olan bu tarzda güncel gerçeklerle yüzleşme ve bunlara çözüm bulma gayretleri öne çıkmaktadır.

Osmanlı siyasî literatüründe siyasetname geleneğinin yöntemlerini kullanarak kendine özgü bir karakter kazanan ve *ıslahatname* olarak isimlendirebileceğimiz bu türün öncüsü, Kanûnî Sultan Süleyman döneminin devlet adamlarından Lutfi Paşa'nın Âsafnâme adlı eseridir². Tamamen yazarın kendi tecrübelerine dayanan eser Osmanlı siyasetname anlayışının pratiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Âsafnâme'nin yanı sıra, müellifi tespit edilemeyen *Kitâbü Mesâlihi'l-müslimîn ve menâfi'i'l-mü'minin*³, Âli Mustafa Efendi'nin *Nushatü's-selâtin*⁴, anonim bir eser olan *Hırzû'l-mülûk*⁵, Hasan Kâfi el-Akhisârî'nin *Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-âlem*⁶, müellifi belirlenemeyen *Kitâb-i Müstetâb*⁷, *Koçi Bey Risâlesi*⁸, *Kanûnnâme-i Sultânî li-Azîz Efendi*⁹, Kâtip Çelebi'nin *Düstûrû'l-amel li-ıslâhi'l-halel*¹⁰, Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*¹¹, Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*¹², Nahîfî Süleyman Efendi'nin *Nasihatü'l-vüzerâ*¹³ ve İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-ümem*¹⁴ söz konusu türün en çok dikkat çeken ve üzerinde araştırma yapılan eserleridir.

Söz konusu ıslahatnamelerde doğrudan güncel gözlemlerle ve önerilerle Osmanlı kurumlarının düzenlenmesi hususları öne çıkarılmıştır. Ayrıca klasik nasihatname veya siyasetnamelerdeki teorik ve öğütleyici üslûbun yanında onlardan farklı olarak

2 Lutfi Paşa, Âsafnâme, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, nşr. Mübahat Kütükoğlu, İstanbul 1991, 49-120.

3 “Kitâbü Mesâlihi'l-müslimîn ve menâfi'i'l-mü'minin”, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (içinde), nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

4 Âli Mustafa Efendi, *Nushatü's-selâtin: Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581, I-II*, nşr. ve trc. A. Tietze, Wien 1979, 1982.

5 *Hırzû'l-mülûk*, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (içinde), nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

6 Mehmet İpsirli, “Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: *Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-âlem*”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1981), 239-278.

7 *Kitâb-i Müstetâb*, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar*, nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

8 *Koçi Bey, Risâle*, nşr. Yılmaz Kurt, Ankara 1985.

9 *Kanûn-nâme-i Sultânî li-Azîz Efendi*, nşr. ve trc. Rhoad Murphey, Harvard 1985.

10 Kâtip Çelebi, “*Düstûrû'l-Amel li-ıslâhi'l-Halel*”, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler* (içinde), nşr. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1981.

11 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, nşr. Sevim İlğürel, Ankara 1998.

12 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler: Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*, nşr. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara 1987.

13 Mehmet İpsirli, “Nahîfî'nin *Nasihatü'l-Vüzerâsı*”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan*, Sayı 15, İstanbul 1997, s. 15-27.

14 İbrahim Müteferrika, *Usûlü'l-hikem Fi Nizâmî'l-ümem*, haz. Adil Şen, Ankara 1995.

yakın dönem tarih yorumu da yapılmış, eleştirel, pratik ve pragmatik bir yöntem benimsenmiş, uygulanabilir düşünceler ve çözümler geliştirilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz bu durum siyasetnameyi bir tür ıslahatname tarzına yaklaştırmış, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlılarda siyasetname tanımlamasını ıslahatnameden ayırmak güçleşmiştir. Tarihî kökleri, yazılış amaçları ve üslupları dikkate alınarak, ayırt edici vasıflarını vurgulamak için bu eserlerin *ıslahatname* olarak tanımlanmasının daha doğru olacağı kanaati zamanla benimsenmiştir.

Islahatnameler Osmanlı siyasî düşüncesi ve hayatı açısından olduğu kadar ekonomik ve sosyal yapı, devlet teşkilatı, hukuk ve tarih araştırmaları açısından da birinci derecede kaynak olma özelliğine sahiptir. Devletin içinde bulunduğu durumun eleştirilmesi, ilkelerden sapmalar, adaletin ihlali, kurumların aksaklıkları, yöneticilerin sorumluluk ve yetkilerinde dengenin sağlanması, rüşvetin önlenmesi, liyakatin önemi, sosyal yapının sarsılması, ordunun bozulması, erdemli yönetim ilkeleri, yöneticilerin nitelikleri, uyulması gereken kurallar vb. meseleler bu eserlerde ele alınan ortak konuları oluşturmaktadır. Bununla beraber bu tür eserlerin altın çağ özlemini dile getiren, birbirinin tekrarı fikirlerle dolu metinler olarak değerlendirildiği de bilinmektedir. Islahatname türü eserlerde örnek alınacak bir dönemin anlatılması, kendi çağına ait yeni bir atılımın yapılmasını sağlama amacına yöneliktir. Bu tür eserler arasında çözüm yolları açısından önemli önemsiz birçok görüş ayrılığı vardır. Bunlar hazırlandıkları dönemin entelektüel zihin dünyasını yansıtır, ayrıca farklı veya aynı zaman dilimlerinde değişik kesimlerin gözlemlerini, düşüncelerini, isteklerini ve çatışmalarını anlama imkânı da sağlar. Konuların ele alınışında geleneksel teşhislerin etkinliğinin yoğun biçimde hissedildiği eserlerin yanı sıra gerçekçi tespitlerin sergilendiği farklı görüş ve yorumlara yer veren eserler de bulunmaktadır. Müelliflerin konularına, mensup oldukları düşünce ekollerine ve dönemlerine göre, yaklaşımlar, örnek alınan kişiler, olaylar ve dönemler de değişmektedir. Eserlerin tertibi, meselelere felsefî ve pratik yaklaşımları, kavramları kullanışı, misalleri, tarih yorumları, önerileri, üslupları, kaynakları ve dilleri itibarıyla kendilerine özgü farklılıkları bulunmaktadır. Mesela bazı ıslahatnamelerde kânun-ı kadîm özlemi dikkat çekerken bazılarında bu kavram eleştirilir, bazılarında nizâm-ı cedîd kavramı kullanılır. Bazılarında dış dünyadaki şartlara ve gelişmelere ciddi atıflar varken önemli bir kısmında bu tür konular ele alınmaz. Dolayısıyla birisini diğerinin aynısı anlayışıyla ele almak ciddi yanlışları beraberinde getirmektedir.

Âlim, devlet adamı ve bürokratlar tarafından hazırlanan eserler, yönetimdeki bozuklukları tespit etme ve önlem alınmasını sağlama amacıyla yazıldığından olumsuzlukların özellikle öne çıkarılmakta olması tabiidir. Cephelelerdeki hızlı ilerleme-

lerin yavaşladığı, sosyal nizamın sarsıldığı, Batı'da yeni gelişmelerin etkilerinin görüldüğü ve sosyal psikolojiyi olumsuz etkilediği dönemlerde yazılan eserlere abartılı bir üslup hâkim olabilmektedir. İstisnaları olmakla birlikte, müellifler doğal olarak geleneksel devlet ve toplum felsefesi çerçevesinde yorum yaptıklarından önerileri de önemli ölçüde bu kapsamda kalmaktadır. Yönetenlerin yönetilenlerle ilişkisini düzenleme ve yöneticilerin yönetim anlayışını geliştirme amacıyla hazırlanan eserlerin hedef kitlesi aslında doğrudan doğruya yönetici kesimdir.

Öte yandan bu eserleri bir yönüyle Osmanlı resmî ideolojisinin kaynakları olarak değerlendirmek mümkündür. Kullandıkları kavramlar, kurumları yorumlayışları, savundukları ilkeler ve getirdikleri eleştiriler resmî yazışmalardaki söylemle uyum gösterir. Islahatnamelerin yüklendiği misyon, devrin siyasî ve sosyal düşüncesinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Bu eserlerde yeni bir siyasî ve sosyal anlayış veya yönetim türü tartışılmamıştır. Yazarlar kendi idarî ve sosyal kaygılarını gidermeyi hedefleyen, uygulamaya yönelik bir siyaset anlayışını savunmuşlar; geleneksel yönetim biçimini desteklemişler, siyaset sanatının en iyi şekilde icrasına katkıda bulunmaya çalışmışlardır. Bu eserlerde, devletle toplum arasındaki uyum, halkın sosyal refahı, devletin muhafazası, iktidarın devam şartları, ülkede düzenin sağlanması, adaletin kurumsallaşması, belirlenen ilkeler doğrultusunda müesseseleşme esas alınmıştır. İslâm siyaset düşüncesinin mirasçısı olmakla birlikte kadim geleneğin birikimine sahip çıkılmış, Osmanlıların hâkim olduğu bölgelerdeki eski kültür ve medeniyetlerin birikimleri de dikkate alınmıştır.

Islahatnamelerde yeniden yapılanmaya yönelik önerilerde bulunulurken genellikle Avrupa'daki gelişmeler, yenilikler, coğrafi keşifler ve bunların sonuçlarıyla ilgili herhangi bir değerlendirme yapılmamaktadır. Müelliflerin bir kısmının görevleri dikkate alındığında bu gelişmelerden tamamıyla habersiz kalmalarının mümkün olmadığı görülür. Buna rağmen dış tesirlere temas etmemelerinin temel sebebi habersizlikten ziyade kendi sistemlerine bakışlarında ve zihniyet dünyalarında problemleri algılayışlarında gizlidir. Mevcut sistemin en mükemmel devlet ve siyaset düzeni olduğuna inanan bu müelliflerin problemler karşısında yönlerini döndükleri ilk nokta yine kendi tecrübeleri olmuştur. İlk dönem siyasetnamelerin aksine, olumlu örnekleri yakın dönem Osmanlı tarihinden vermeleri de bu anlayışın bir yansımasıdır. Yazarların dış gelişmeleri ihmal etmeleri ciddi bir eksiklik olmakla birlikte yaklaşımlarının kendi içinde belirli bir tutarlılığa sahip bulunduğu söylenebilir.

Felsefi derinlikleri sorgulanan ıslahatnameler, aslında mevcut zemine dayanan, ancak yazılış amaçları doğrultusunda pratik ve pragmatik amaçları baskın olan eser-

lerdir. Kavramları kullanımlarından, verdikleri bilgilerden devlet teşkilâtına derin vukûfları olduğu ve eğitimlerinden belirtmemiş olsalar dahi kuvvetli bir teorik felsefî geleneğe dayandıkları söylenebilir.

Sebeup-sonuç ilişkisiyle ilgili yorumlar tartışılabilir, ıslahatçı yazarların gözlemleri önemlidir. Gözlemleri, onları geleneksel değerler ve düşünce yapısı çerçevesinde bile olsa bir siyasal ve sosyal ahlak söylemi inşasına yöneltmiştir. Söylemlerini kavramlaştırmada, kurgulamada, tarihî, iktisadî, sosyal, psikolojik, dinî ve ahlakî temele oturtmada dönemlerine özgü bir çerçeve çizmişlerdir. Bu anlamda ıslahatnamelerde kullanılan temel kavramlardan birisi de “kânûn-ı kadîm”dir.

Bugün yapılan tartışmalarda, genel bir yaklaşımla, kânûn-ı kadîm, geçmişe özelem, ıslahatnameler de bunun ötesinde çözüm getiremeyen eserler olarak sunulmaktadır.¹⁵ Bu yazıda kavramın ıslahatnamelerde nasıl değerlendirildiği, tanımlandığı ve konumlandırıldığı üzerinde durulacaktır.

Kânûn-ı Kadîm

Kânûn-ı kadîm’in ne olduğu sorusuna verilen cevap, kanunname¹⁶ ile Şeyhülislam fetvasında aynıdır: “kânûn-ı kadîm, ol kânûndur ki ne zaman başladığını kimse bilmeye.” Ancak, “Çatışmalar ve ihtilafların çözülmesi ile ilgili olarak verilen kararlarda 16. ve 18. yüzyıllar boyunca kullanılan deyim ve ortaya konulan formül ise “kadimden olagelene aykırı iş yapılmamasıdır.”¹⁷

Islahatnamelerde konular “kadimden olagelene aykırı iş yapılması” veya yapılmaması esasında ele alınmakta, problem ve çözüm önerilerinde kavrama, merkezi bir anlam yüklemektedirler. Buna mukabil, kânûn-ı kadîmin yer yer kânûn-ı kadîm eleştirisi de yapılmaktadır. Osmanlı siyasi düşünürleri “nizâm-ı âleme ihtilâl, reâyâ ve berâyâyâ infial” gelmesi ile kânûn-ı kadîmden sapılması arasında kuvvetli bir bağ kurmaktadır; “Cümle âleme ihtilal (gelmesi) ve nizam bozulması”¹⁸ kanûnların hilâfına zâhir eden “yaramazlıklar ve bid’atlardan”dır¹⁹. Hep, “kânûn-ı kadîm min-vâl-i meşrûh üzere olgelmişdir ve nizâm-ı âlem bu vechile intizâm bulmuş idi.”²⁰

¹⁵ Bu tartışmalar için bkz., 1. dipnot.

¹⁶ Mehmed Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, İstanbul, 1989, s. 182

¹⁷ Genç, s. 182

¹⁸ *Kitâb-i Müstetâb*, s. 29

¹⁹ *Hırzû'l-mülûk*, s. 182-183; *Kitâbu Mesâlih*, s. 1

²⁰ *Kitâb-i Müstetâb*, 7

Islahatnamelerde kânûn-ı kadîm belirli bir tarif, zaman ve mekân olarak sınırlanmamaktadır. Farklı zaman, mekân olayların tarihi gelişimi içerisinde oluşan ve anın şekillenmesinde rol oynayan bir kavram olarak ele alınmaktadır. Kavram, meselelerin genel ve özel gelişimi içerisinde ele alınmakta, teşhis, eleştiri ve öneri referansı olarak ortaya konulmaktadır.

Islahatname müellifleri, kavramı fonksiyonel kılmak için zaman zaman eski zaman dilimlerine, peygamberlere, müslüman olan ve olmayan yöneticileri ve ilim adamlarına atıflarda bulunmakla birlikte, kânûn-ı kadîm'i ağırlıklı olarak yakın dönem Osmanlı uygulamaları olarak ele almaktadırlar. Bu eserlerdeki ifadeler bize kavramın tarihi kökleri konusunda ışık tutmakla birlikte Osmanlı asırları ve yazıldıkları dönemdeki tanımlama ve fonksiyonlarına da ışık tutmaktadır. Osmanlı ihtişamının hâkim olduğu dönemde görev yapan, ve çözülmeyi ilk fark eden isim olarak dikkat çeken, bazı ıslahatçı düşünürlerce²¹ de, fikirlerinden istifade edilen Lütü Paşa, sık sık "Kanundur.", "Hilâf-ı kanundur."²² hatırlatmasını yapmakta, "Kar'an hilâf-ı kânûn, berây-ı hâtır ibtâl-i kânûn-ı kadîm itmemek gerekdir"²³ diyerek, kânûn-ı kadîmi vurgulamaktadır. Lütü Paşa'nı vurguları, kavramın, "çöküş" dönemi Osmanlı siyaset düşüncesinin ürünü olmadığını, geçmişten geleceğe taşınan bir temel formül olduğunu göstermektedir.

Lütü Paşa'nın, fikirlerini örneklendirmek için uygulamalarına en çok atıfta bulunduğu Yavuz Sultan Selim'le ilgili anlattığı olaylarda, kânun olagelene uygun hareket etmenin hükümdarlar nezdinde dahi ne kadar önemli olduğunu göstermektedir: Lütü Paşa Yavuz Sultan Selim'e, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin, Divandaki protokolde, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi'nden sonra, diğer beylerbeyinden önce yer almak istediklerini arz ettiğinde Sultan şu cevabı vermiştir. "Selâtin-i mâziyye, cümle beğlerbeğleri, kadıaskerlere tasaddur itmeği ma'kul görmüşler, ben kânûnu tebdile kadir değilem."²⁴

Osmanlı hukukunun gelişmesinde kesin bir dönüm noktası oluşturan Fatih Sultan Mehmed, Kanunnamesi'ne, "Bu kanunname atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanununumdur. Evlâd-ı kirâmım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar" demesi de kavramın merkezi konumuna ve tarihi atıflarına işaret etmektedir.

²¹ *Kitabu Mesâlih*, s. 20; *Kitâb-ı Müstetâb*, s. 21; Hezarfen, s. 19; Defterdar, s. 72

²² Lütü Paşa s. 75, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 86, 87, 92, 95, 96, 97, 98

²³ Lütü Paşa, s. 66

²⁴ Lütü Paşa, s. 75

Gelibolulu Mustafa Âli, ıslahatnamesinin ikinci babında²⁵ kanûnun hilâfına zâhir eden, “ihtilâl-i mevfûr”u ele almaktadır. Âlî, merkez teşkilatındaki bozulmaları örneklendirirken, “hilâf-ı kânûn” a müracaat etmektedir.

Hırzû'l-mülûk'ta, tarihte hüküm sürmüş sultanların kanunlarının pek çok hikmeti olduğu belirtilmektedir: “Eslâf-ı kirâmdan olan selâtîn-i izâmun ale'd-devam ahvâl-i şerifleri bu minval üzere olduğu nazar olursa hikmetten hâli olmayup devâm-ı devlet ve bekâ-yı saltanata müteallik nice fevâid ve menâfi'i müştemil bir tarz-ı makbûl ve vaz'-ı ma'kûl olduğunda tereddüt ve istibâh yoktur.”²⁶ Müellif, bazı görevlilerin yetiştirilmesi ve mansıpların dağıtılmasıyla ilgili bahislerde de, “Bizim kanunumuz”, “kanun üze”, “kanunumuz budur” diyerek kânûn-ı kadîmi hatırlatmaktadır.²⁷

Ulemeden Hasan Kafi,, “Üslub-ı kadîme riayet olunmakda ihmal vaki olsa dahi [...] mülk ve saltanata fesat sirayet eder”²⁸ diyerek üslub-ı kadîme riayet etmemeyi devletin ve saltanatın fesada uğrama sebebi saymakta, devlet yönetimine “ihtilal” gelmesinden beri görevlerin ehline verilmediğini belirten müellif, kânûn-ı kadîme riayet edilmesini hassasiyet gösterilmesini istemektedir “Heman Allah ta'ala hazretleri üslûb-ı kadîm ve kânûn-ı kadîm ile amel olunmağa hidayet ve inayet eyleyüp sonunu hayr eyleye.”²⁹ Padişaha hatırlatmalar yaparken de, “kadimden âdetleri” imiş”³⁰ diyerek geçmiş zamana atıfta bulunmaktadır. Zaten eserde şahıs ve olay örnekleri de yazarın “kadim” ile ilgili atıflarının tarihi köklerine ışık tutmaktadır.

Kânûn-ı kadîme en çok vurgu yapan düşünürlerin başında 40 sayfada en az 50 defa kavramı zikreden *Kitâb-i Müstetâb* müellifi gelmektedir. Devlet yönetimindeki bozulmanın III. Murad Devrinde başladığının altını ısrarla çizen müellif³¹ bu hükümdarın devrinden itibaren “hükkâm ve vükelâ-i devletin” adalette kusur ettiğini, yönetimde tedbirlerinin kötü olduğunu belirtirken, bozulmanın önemli bir göstergesi olarak, “kânûn-ı kadîme muhâlif mesleke sâlik” olduklarını özellikle belirtmektedir. Bu nedenle de, “Memalik-i mahrûsada” köyler ve mezraalar harap, halk göçebe, gelir gideri dengelenemez olmuş, asker arasına “ecnebi”, meslekten olmayanlar alınmış, devlet yöneticileri birbirine hased eder hale gelmiş, “hilâf-ı şer” ve “hilâf-ı

²⁵ Mustafa Âli, s. 163-180

²⁶ *Hırzû'l-mülûk* s. 175

²⁷ *Hırzû'l-mülûk*, s. 185, 186, 187

²⁸ Hasan Kafi, s. 253,

²⁹ Hasan Kafi s. 257-257;

³⁰ Hasan Kafi, 268

³¹ *Kitâb-i Müstetâb*, s. 2

kânûn" davranışlar neticesinde "nizam-ı intizam-ı âlem" korunamaz olmuştur. Halbuki geçmişte de bazı problemler çıktığında gerekli düzenlemeler yapılmış³², "bu veçhile kânûn-ı kadîm cârî ve bu tarikle âlem nizâm ve intizâm bulmuş idi." Bunun içindir ki kânûn-ı kadîme riayet etmek gerekmektedir. Çünkü, "kânûn-ı kadîm gözetilmemek ile" "ahvâl-i âlem nice husus ile ihtilâle varmışdır."³³ Bir sayfada, örnekler verilirken dört-beş defa kavrama vurgu yapılması, müellif açısından kânûn-ı kadîmin belirleyici konumu göstermektedir.

Kendisinden önceki devirlerle kendi dönemini bir arada resmetmenin örneklerini sergileyen Koçi Bey, nizâm-i âlemin korunmasının temel şartları arasında "kavânîn-i selâtîn-i mâziyye"yi her işte düstur edinilmesini de saymaktadır.³⁴ Timar, zeamet ve diğer konularla ilgili bozulmaları anlatırken, "Kanun üzre" ve "kanundan ziyade" gelişmelerden çok sayıda örnekler vermektedir. "Cari olan kanun ve resm budur ki"³⁵ diye önceki devrin uygulamalarına yer veren müellif, ele aldığı meslek gurubundaki bozulmaları anlatırken de "aralarında cari olan kânûn-ı kadîm tenezzül bulmuştur"³⁶, "Cari olan kanun bi'l-küllîye ferâmuş olunup"³⁷ "Kanun battı, herc ü merc oldu, kanun ve kaide kalkdı"³⁸ şeklinde eleştiriler yapmaktadır. Örnek devrin özellikleri anlatılırken "Şer-i şerife muvafakat, kânûn-ı kadîm-i Osmâniyeye gereği gibi riayet ve bid'atten ihtiraz olunurdu"³⁹ diyerek kavramın önemini ortaya koymaktadır.

Aziz Efendi'nin eserinin girişten sonraki başlığı, "Mukaddema vüzerâ-i izâma müte'allik olan kânûn-ı kadîm beyânındadır"⁴⁰. Müellif Yavuz Sultan Selim'den itibaren vezir-i azamın "kanundan ziyade" ve "hilâf-i kânûn" hassları edindiğini belirtmektedir. Kanunlara aykırı olarak vezir sayısının yediye çıkarılmasını eleştirerek sayının dörde indirmesini, ve, "kânûn-ı kadîm üzre" hareket edilmesini istemektedir. Ayrıca, haremın "erazil ve edani ve şchir oğlanları ile dolduğunu belirterek, bunların yerine "kânûn-ı kadîm üzre", Arnavud, Boşnak ve kul cinsinden, devlet ve saltanat uğruna canını seve seve verecek kimselerin konulmasını⁴¹ teklif etmekte-

32 *Kitâb-ı Müstetâb*, s. 3

33 *Kitâb-ı Müstetâb*, s. 4

34 Koçi Bey, a. e., s. 14

35 Koçi Bey, s. 40

36 Koçi Bey, s. 41

37 Koçi Bey, s. 53

38 Koçi Bey, s. 57

39 Koçi Bey, s. 84

40 Aziz Efendi, a.g.e., 27

41 Aziz Efendi, s. 29

dir. Yeniçeri teşkilatının da “kânûn-ı kadîm üzre” ıslahı için ferman çıkarılmasını savunmaktadır.⁴²

Kavramı⁴³ uygulamalarda merkez kabul eden, Hezarfen Hüseyin Efendi’ye göre düzenlemeler için, “kânûn-ı kadîme riâyet vaciptir”⁴⁴. Yazar sadece Osmanlı dönemine ait kılmaz bu kavramı. Ona göre çok eski dönemlerdeki kanunlardan da istifade edilmelidir. Kendisi de eserini yazarken, “Çin, Maçın, Hıta, Cengiz” kanunlarından haberdardır.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa da “kânûn-ı kadîme riâyet lâzımdır”⁴⁵, “kânûn-ı kadîme müracaat olunmak evladır”⁴⁶ diyerek görüşlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca fikirlerini desteklemek için örnek verdiği şahıslar, aktardığı sözler ve olaylar ise kânûn-ı kadîm’i sadece Osmanlı dönemi ile sınırlamadığını ortaya koymaktadır.

Islahatnamelerde kanunun gücüne vurgu yapılırken kullanılan kavramlardan birisi de kânûn-ı Âl-i Osmân’dır. Kavrama yüklenen fonksiyon ve kullanışı incelendiğinde, kânûn-ı kadîm’in de fonksiyonunun yüklendiği görülmektedir. Bu kavramı kullananların başında da *Kitâb-i Müstetâb* müellifi gelmektedir. O, kânûn-ı Âl-i Osmân’ı sıkça kullanmakta, kânûn-ı kadîm gibi merkezi bir konuma yerleştirmektedir. Osman Gazi zamanından III. Murad devrine kadar geçen sürede, “bunca feth ve fütuhâtın ve bunca kıla’ ve memleketler kabz ve zapt” olunmasının nedenini, “her sadra gelenler ve hükkâm namında olanlar”ın “daima işleri adalet tarîkine sa’i ve sâlık ve şer’-i şerif-i Nebviyyeyi icra itmeğe münselik ve her vechile kânûn-ı münif-i Âl-i Osmânı gözetmeleriyle”⁴⁷ açıklamaktadır. Bu sayede, Osmanlıların “yedi iklimde değin hükm-i hümayunları cari olmuşdur.” Allah’ın inayetiyle o asırlarda “ahvâl-i âlem daima nizam ve intizamdan hali olmayıp” müslüman ve gayri müslim halk, fakirler, zayıflar, alimler, salihler, misafirler ve diğerleri asude bir hayat sürmüşlerdir. Müellif bu ifadeleriyle, Osmanlı’nın yükseliş nedenleri arasında, adalet, dini kurallar ve Osmanlı kanunlarına uymayı saymaktadır. İlerleyen sayfalarda da bu kanunların neler olduğuna, eleştiri ve önerilerini sunarken temas etmektedir. Bazen her iki kavramı; kânûn-ı kadîmi ve kânûn-ı Âl-i Osmânı aynı cümlede birbirinin tamamlayıcısı fakat farklı özellikleriyle de kullanmaktadır. Mesela, vergilerdeki sıkıntıları anlatırken

42 Aziz Efendi, s. 31

43 Hezarfen Hüseyin Efendi, s. 79, 83, 105, 145, 150

44 Hezarfen Hüseyin Efendi, s. 83

45 Defterdar, s. 146

46 Defterdar, s. 157

47 *Kitâb-i Müstetâb*, s. 1-2

şöyle demektedir. “Serhad mahalline ve ceng yerine varılmadan virgüler ve ibtidan dirlikler vormeleri kânûn-ı Âl-i Osmânîde ola gelmeyüp mahall-i me’ mura varıncaya değin her umûru Âsitâne-i sa’âdete arz ve telhis etmeleri kânûn-ı kadîmdir.”⁴⁸ Burada, kânûn-ı Âl-i Osmânî ile kânûn-ı kadîm aynı anlamda kullanılmak yerine farklılıkları vurgulanan ama birbiriyle yakından ilgili iki kavram özelliği taşımaktadır. Birisi yürürlükteki kanunlara vurguyu gündeme getirirken diğeri gelenekselleşen uygulamaları hatırlatmaktadır.

Kitâb-i Müstetâb müellifi, kavramla Osmanlı tecrübesini siyasi düşüncenin merkezine taşımaktadır. Sık sık, kânûn-ı kadîmle birlikte, kânûn-ı Osmânîyi aynı cümlede kullanmasının nedenlerinden birisinin de bu olabileceği düşünülmektedir. Bu yaklaşımlarda da, kavramın merkezi konumuna ciddi bir itiraz olmamakla birlikte, dönemlendirme ve yorumlamalarda bazı farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hırzû’l-mülûk müellifi de kânûn-ı Osmânî kavramını kullanmaktadır. Müellif aynı zamanda, kânûn-ı kadîme, “altın çağ” hükümdarlarının bakışını ve ıslahatname müelliflerinin yaklaşımına da *Kitâbu Mesâlih* müellifininkine benzer bir bakış açısı getirmektedir; “Gazi Sultan Selim Han... din ve devlete nâfi bir husus olsa bu kânûn-ı Osmanîye muhaliftir dimeyüp heman icra idüp “Selâtîn-i izâm her ne iderlerse kanun olur” diyü buyururlarmış.”⁴⁹ Müellif, Yavuz Sultan Selim’in bu sözünü hayata geçiren pek çok uygulaması olduğunu da bu ifadesinin devamında belirtmektedir.

Çok yoğun olmamakla birlikte, kavrama merkezi anlam yükleyen bazı yazarlar aynı zamanda kavrama yapılan atıfları eleştirmekte ve bir tikanıklığın sesebi olarak değerlendirmekte, “Nedir bu, ayet mi hadis mi?” diyerek ciddi bir sorgulamaya da tabi tutulmaktadır. Divandaki protokolü değiştirme konusunda “ben kanunları değiştirmeye kadir değilem” diyen Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi’ne, fetva isteğine, ulemanın kanunlara göre inceleme talebini; “Kim bu kânûn-ı sebebi/ Gökten inmiş hak kelim hod değül/ Ne Resul’ün sünnetidir bî-hilâf/ Ne bu guft-ü-gûde vardur ihtilâf/ Kendi devrinde ne ihdas etse şâh”⁵⁰ şeklinde cevaplandırmıştır.

Kânûn-ı kadîmin ihlâlinden en fazla şikâyet eden, eserinin bir bölümünü bu konuya ayıran Gelibolulu Mustafa Âli, yeri geldiğinde ciddi eleştirilerde de bulunmaktadır: “ihtiyâr-ı ukelâ ve istihdâm-ı hükemâda kânûn-ı kadîm değildir deyü taallül olmayup ol âdet-i müsteviyetü’l-akdâm olan eşhâs-ı mesnufe mâbeynlerinde icrâ oluna ki re’s-i mal u menal nakd-i idrâk idüğü rûşen ve sermâye-i makâsîd u âmâl

48 *Kitâb-i Müstetâb* s. 3

49 *Hırzû’l-mülûk*, s. 175

50 Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, ts., s. 106

gevher-i zihn-i derrâk olduğu müberhendür"⁵¹ Bu görüşünü desteklemek için de, Yavuz sultan Selim'in, Çaldıran Seferi'ndeki isabetli görüşünden dolayı hızla terfi ettirerek sadrazamlığa yükselttiği ve ıslahatname müelliflerinin örnek vezirler arasında gösterdiği Pîrî Mehmed Paşa olayını anlatmaktadır.⁵² Aynı müellif, eserinin ilerleyen bölümlerinde ise bu örneğin genelleştirilmesini tenkit etmektedir.

Âlî'nin kânûn-ı kadîme yönelik sınırlı eleştirisi Osmanlı tarihinin altın devrine örnek gösterdiği Yavuz Sultan Selim dönemine, yani geçmişe ait bir uygulamadır. Tenkit ettiği mesele, kabiliyetli kimselerin yükselmesini engellemek için kânûn-ı kadîmin "kullanılması"dır. Pîrî Paşa örneğine karşı çıkışının altında da yine "kullanılmaya" gösterdiği tepki yatmaktadır. Âlî'nin vurgulamak istediği husus, kanûn fikrinin zayıflatılmaması, geçmişe bakılarak, ehliyetle riayet edilerek, kabiliyetli kimselerin önünün açılmasıdır. Kendisinin de bu tür engellemelerin kurbanı olduğu hissiyatıyla, hem kânunları korumakta, hem de kabiliyet sahiplerinin önünün açılmasını istemekte ve kanunların bazı mevkiilerin korunması veya kayırmalarda kullanılmasını eleştirmektedir.

Âlî'nin eleştirileri bütün olarak değerlendirildiğinde kavramın merkezi konumuna yönelik bir karşıtlık bulunmamakla birlikte, eleştirilere konu olacak uygulamalara mesnet oluşturacak kadar suiistimal edilmesi de tenkit edilmektedir.

Osmanlı ıslahatçı düşünürleri arasında, kanun-ı kadîme en sert eleştiriyi getiren *Kitâbu Mesâlih* müellifidir. O, "Evvelden olgelmemiştir demek fâide virmez, ol zaman bu zamana uymaz. Ol zamanda bu fesadlar yoğimiş, şimdi halk bir yozdan dahî olmuşdur, her husus zamanına göre olmak evlâdır, her husus zamânına göre olmak evlâdur"⁵³ diyerek şartlara göre yeni düzenlemeler yapılması gerektiğini ifade etmektedir. İlerleyen bölümlerde ise bu ifadeler daha da sertleşmektedir. "Eğerçi kânundur, lâkin bu asl kanûnu koyanlar ya Hersekoğludur veyahud Karagöz paşadır ki bir solp ümmî ademler imiş, lazım mıdır ki şimdiki zamânun âkil ve dâna hakimleri muttasul heman anların yoluna gideler. Bi-hamdi'llâh bu husus ne sünnetdir ve ne farzdur ki terk itmekle ulu günah hâsıl ola"⁵⁴

Müellif sorgulamasına "Nedir ki, âdet-i kadîm dirler, dimezler ki acaba bu âdeti koyan acaba bir akil vezir miydi yoksa Karagöz Paşa veya Hersek-oğlu gibi bir ümmî âdem mi kodu"⁵⁵ diyerek devam etmekte, zamanın yöneticisinin ihtiyaca göre

51 Âli, s. 140.

52 Âli, s. 140-142

53 *Kitâbu Mesâlih*, s. 102

54 *Kitâbu Mesâlih*, s. 111.

55 *Kitâbu Mesâlih*, s. 118."

düzenlemeler yapması gerektiğini savunmaktadır; “Karagöz Paşa ve Hersek-oğlu zamanından kalmış kanun ancak deyü eski hali üzerine konulur gider. Dahi kara şikâyetçi dinlemeğe mübaşeret idüp, kanun üzerine hükm virmekten gayri nesneye meşgul olmazlar. Biz dahi bu asl bir kaç kere koyalım, kıyamete değin adımız yad olsun dimezler imiş. Ümiddür ki haliya vezîr-i a’zam hazretleri zamanunda bi’l-kül-liye bu hayırlı eserler zâhir bula, ta kıyamete değin yad olalar.”⁵⁶

Bu eleştirilerde dikkat çeken husus, Karagöz Paşa ve Hersekoğlu’nun olumsuz nitelemelere konu edilmesi ve eleştirel yaklaşımların onlarla müşahhaslaştırılmasıdır. Nitekim, zamanın vezirini överken bu iki paşayı eleştirmektedir; “Bu kanun Resulullah zamanından kalmış değildir ki bozulmakta günah ola. Ya Karagöz Paşa ya Hersek-oğlu zamanında olmuştur; anlar eyle ma’kul görmüşler, kalmış. Elhümdü li’llah şimdiki zamanun vezîr-i a’zam hazretleri akil ve dânilikde bin derece anlardan ziyadedür, kendü re’y-i şeriflerin koyup ol makule ümmi vüzeranın tarikine gitmek reva degüldür.”⁵⁷ Bu ifadeler, müellifle adı geçen paşalar arasında bir çekişme olduğu ve eleştirilerde bu çekişmenin de etkili olduğu izlenimini oluşturmaktadır. Ancak ilmiyenin yapılandırılmasına yönelik teklifleri dikkate alındığında, sözü edilen eleştirilerin temelinde, ismi geçen paşaların tahrik edici etkisinin yanında, müellifin bazı uygulamalar için yenilik taraftarı olduğu kanaatini de güçlendirmektedir. Ayrıca, müellifin ifadeleri, kânûn-ı kadîmin sabit kurallar olmayıp, zaman içerisinde oluşturulan ve yeni başa gelen birisinin de bu tür yetkisinin olduğu ve bu kavramla ağırlıklı olarak Osmanlı dönemi tecrübesinin esas alındığını göstermektedir.

Müellif, bu eleştirilere rağmen, bazı konularda da kânûn-ı kadîme görüşünü desteklemek için de kânûn-ı kadîmi öne çıkarmaktadır: “Kadim kanun üzre hükümde yazıldığı üzre heman her kişinin mevcut olan koyundan resm alınurdu”⁵⁸ diyerek veziriazama tavsiyede bulunmaktadır. Yine, “Zira kanundur ki et hususu kassabbası maslahatıdır.” “Âdet-i kadîmdür ki”, “âdet üzre”⁵⁹ diyerek, önerilerini desteklemektedir.

Müellifin bir taraftan hassasiyet gösterdiği kânûn-ı kadîmi diğer taraftan eleştirmesi, bir çelişki olarak yorumlanabileceği gibi, şartlar doğrultusunda yenilenememeye tepki olarak da değerlendirilebilir. Birçok konuda farklı yaklaşımıyla dikkat çeken *Kitâbu Mesâlih* müellifinin eleştirel görüşleri uygulamalarla örtüşmekte olup gelişmelere karşı kânûn-ı kadîmin arkasına sığınılmasına karşı çıktığı da düşünülebilir.

⁵⁶ *Kitâbu Mesâlih*, s. 120-121

⁵⁷ *Kitâbu Mesâlih*, s. 93-94

⁵⁸ *Kitâbu Mesâlih*, s. 107

⁵⁹ *Kitâbu Mesâlih*, s. 128, 129

Kânun-ı kadîmin ne olduğuna dair açık bir tarif verilmemekle birlikte, işlevi örneklerle ortaya konulmaktadır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi, kânun-ı kadîm, insanlar tarafından oluşturulan ve zaman içerisinde tecrübe edilen kurallardan oluşmaktadır. Nitekim, *Kitâbu Mesâlih* müellifinin, “ayet değildir, hadis değildir” şeklindeki itirazlarından, Yavuz Sultan Selim’in, Çaldıran Seferi’nde, ulemanın meseleyi, kanunlara göre inceleme talebine verdiği cevap, *Hırzül-mülûk* müellifinin misalleri, diğer müelliflerin eleştirel yaklaşımlarının misalleri, kavramın kaynaklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca siyaset kavramı bahsindeki tanımlamalar da kânûn-ı kadîmin nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusuna açıklık getirmektedir.

Osmanlı uygulamalarının temel kaynağı, İslam hukukudur. Bunun Osmanlı literatüründe yoğun olarak kullanılan karşılığı şeriattır. Zaten, metinlerde de sık sık, “şer’-i şerif”in ihlal edildiği, öncelikle, “kavâid-i din ü devlet hablü’l-metin-i şer’-i Muhammedi’ye” teşebbüs edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Yönetim konuları söz konusu olduğunda, şeriatın yanında kullanılan ikinci kavram ise kanundur. İslam hukukunun ana çerçevesini ihlal etmemek şartıyla, bazı kanunlar ihdas etmek, bizzat İslam hukukunun yöneticilere sağladığı bir kolaylıktır. Osmanlılar da, ilke olarak bu temel kaideye bağlı kalmak şartıyla, eyaletlerin özelliklerine göre, ayrıntıları ortaya koyan düzenlemeler yapmışlar, kanunlar ihdas etmişlerdir. İslahatçı düşünürler de, meseleleri ele alırken, “şer’-i şerif” ile kânûn-ı kadîmi ayırmışlar, birincisini, ikincisini belirleyen bir temel çerçeve olarak kabul etmişlerdir. Telhisü’l-beyân’daki, “Şeri’at-ı Mustafaviyye” ve “kavâid-i hükmiyye” ibarelerinden sonra, “kavâid-i akliyye ve ferâset ü tecrübe ile vaz’ı sebebiyle sair kavânin-i mülûk”⁶⁰ ve benzeri ifadeler, Osmanlı müelliflerinin bu yöndeki yaklaşımlarına örneklik oluşturmaktadır. Benzer yaklaşımlar Hasan Kafi, Koçi Bey, defterdar Sarı Mehmed Paşa başta olmak üzere islahatçı müelliflerce paylaşılmaktadır.

Kânûn-ı kadîm anlayışının temelindeki, tarihe ait başarıların sebeplerinin incelenmesi ve tecrübeden istifade edilmesi fikri önemlidir. Tecrübi birikimle en mükemmele ulaşılacağı düşüncesi kânûn-ı kadîm anlayışını öne çıkarmaktadır. İslahatçı düşünürler, Osmanlı sistemine, yeni şartlara intibak özelliği kazandıran, sistemin çok renkli, çok dinli, çok kavimli yapıyı asırlarca bir arada tutmasının, gerçek anlamda çoğulculuğu sağlamasının, yükselmesinin sebeplerinin, araştırılmasını, dikkate alınmasını savunmaktadır. Bu eserlerde, devlet tarihi tecrübelerin ürünü olarak değerlendirilmektedir. Çünkü, Osmanlı sisteminde, tecrübe birikimini değerlendirerek en mükemmele ulaşılacağı kanaati hâkimdir. Konunun değerlendirilmesinde psikolojik

60 Hezarfen Hüseyin efendi, s. 37

ve pedagojik unsurlar da ihmal edilmemelidir. Bu eserlerin yazılmasını gerektiren sebepler arasında, arzu veya idealize edilen refah düzeyine ulaşma, yaşanan problemler, sıkıntılar, yönetimden şikâyetler ve beklentilerin önemli bir yeri vardır. Tarihi miras ise, şikâyet ve beklentilerin mukayesesi açısından önem taşımaktadır. Hemen hepsinde uzak veya yakın dönemden misaller verilmiş, tarihten azami derecede istifade yoluna gidilmiştir. Bu örnekler ise daha çok ileri sürülen fikirleri destekleyici, zenginleştirici, meşruiyeti ve kabul edilirliliği kuvvetlendirici deliller olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı devri eserleri için de bu durum geçerlidir. Fakat, XVI. yüzyıldan itibaren kaleme alınan eserlerde, önceki dönemlerde yazılanlardaki durumun aksine, Hz. Peygamber ve dört halife dönemini istisna edersek, müelliflerin, kendilerine daha yakın bir dönemin idealizesini tercih ettiği görülmektedir. Böyle bir tercih, sıradan bir anlayışın ürünü değildir. Bu pedagoji ve sosyal psikoloji açısından tahlil edilmesi gereken bir durumdur. Modern araştırmacılar Fatih Sultan Mehmed ve Kanuni Sultan Süleyman'ı dönemini içine alan devri, ıslahatname müelliflerinin, altın çağ olarak yorumladıklarını kabul etmektedir. Böyle yorumlamaya gidilmesinde ve yakın dönem tarih yorumu yapılmasının altındaki sebepler arasında ıslahatnamenin takdim edildiği şahsiyetleri yönlendirmek ve psikolojik olarak desteklemek istenmesinin rolü dikkate alınmalıdır. Devrin, psikolojik mağlubiyete uğramış yöneticilerinin, “çok eskilerde, o dönemlere de gitmeye gerek yok, çok daha yakın zamanlarda başarılı sonuçlar alınmıştır” şeklinde bir yaklaşımla ümitlendirilme ve muhataba farklı açılardan güven duygusunun aşılama gayreti ve benzer nedenler de geçmiş örneklenmede üzerinde durulması gereken konulardır. Eserlerin genel olarak yazılma neden ve tarihi tecrübeyi dönemlerine aktarma usulleri dikkate alındığında, yakın dönemlerin idealize edilmesinde, pedagojik ve psikolojik endişelerin etkili olduğu fikri daha da önem kazanmaktadır. *Koçi Bey Risalesi*'nin takdim edildiği Sultan İbrahim'in psikolojisi, IV. Murat'la bu hükümdara hitaptaki üslup farklılığı dikkate alındığında bu görüşün önem kazandığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, ikinci hükümdara hitap tarzında pedagojik formasyon çok daha açık bir özellik kazanmaktadır.

Müelliflerce kânûn-ı kadîme merkezi bir konum yüklenmesinde, onların geçmişin birikimine sahip olmaları, pedagojik ve psikolojik endişeleri, zafer psikolojisinin yerini mağlubiyet acısıyla tanışıklığa bırakması, tevarüs ettikleri kadim birikimi özümsemeleri, doğal olarak geleneksel devlet ve toplum felsefesi çerçevesinde yorum yapmaları, şahsi mevzi kaybı gibi sebepler bir arada değerlendirilmedi.

Kânûn-ı kadîmle ilgili düşünceleri sadece, geçmişe bir özlem veya bir altın çağ ideali olarak yorumlamak veya bununla açıklamak, kavramın mahiyetini yansıtmak-

tan uzaktır. Güçlü bir geleneğin ifadesi olan kavramla, bir taraftan tecrübeye vurgu yapılırken, diğer taraftan, pratikte geniş bir tatbikara zemin hazırlamaktadır. En azından eleştirel yaklaşımlarla ve kavramın kullanım alanlarıyla ortaya konulmuştur ki, kânûn-ı kadîm, Osmanlı siyasi düşüncesinde durağan, statik bir anlayışın değil, geleneği dikkate alan gelişmeci anlayışın dayandığı temelleri de yansıtmaktadır.

Kavramın, bir toplum tasavvuru, zihniyet ve kimlik oluşturma unsuru, sosyal yapıyı, Osmanlı ülküsü ve geleneğini koruma, kanun şuurunu, bazı uygulamaları meşrulaştırma, kültür aktarma gibi pek çok işlevi bulunmaktadır.

Kânun-ı kadîm, geleneği ifade eden bir kavram olmakla birlikte, yeni ilavelerle gelenekselliğini sürdürdüğü de, ıslahatnamelerdeki tenkit ve tekliflerden anlaşıl-maktadır. “Kânûn-ı kadîme yapılan atıflar yazılı olarak bir donukluğu söz konusu etmekte ise de, pratikte geniş bir tatbikatın zeminine imkân sağlamaktadır.”⁶¹ Eski uygulamalardan birisini tercih ederek, ileri sürülen fikri meşrulaştırmak, gerek ıslahatçı düşünürlerin örneklerinde, gerekse hükümdarların uygulamalarında, Osmanlı tarihinde az rastlanan bir olgu değildir. Osmanlılarda muayyen olmayan uygulamalar için her zaman, kânûn-ı kadîme müracaat ederek bir ön düşünce ve yatkınlık bulmak mümkündür. Yavuz Sultan Selim’le ilgili misallerden de anlaşılabilirliği gibi, “geçmişteki müteferrik uygulamalardan münasip olanı tercih etmek her zaman mümkündü ve bunun adı da “kânûn-ı kadîm” olabilirdi.”⁶² ıslahatnamelerdeki, kânûn-ı kadîm ile ilgili değerlendirmeler de bunu ortaya koymaktadır. Gelibolulu Mustafa Âli örneği de bunun tipik bir yansımasıdır.

Misal ve değerlendirmelerden ile Osmanlı ıslahat düşünürlerinin kullanımlarından hareketle, kânûn-ı kadîm; insanlık tarihi içerisinde, faydaları gözlenen, ıslahat-name yazarlarının kendi dönemlerine kadar geçen zaman içerisinde de yeni ilavelerle tekâmül eden tecrübi birikimi ve uygulamaları ifade eden ve geçmişle gelecek tasavvurunu yansıtan bir kavram olarak tanımlanabilir.

ıslahatnamelerde nizâm-ı âlem, yani Osmanlı toplumuna mensup herkesin adaletle ve birbiriyle uyum içerisinde yönetilmesi ve bu değerlerin yaygınlaştırılması, devletin temel fonksiyonu olarak belirlenmiştir. Bunun gerçekleşmesi için dâire-i adliyye doğrultusunda erkân-ı erbaa arasındaki uyumun, liyakat sistemi çerçevesinde kânûn-ı kadîm veya bu anlayışa uygun yeni düzenlemelerle sağlanması görüşü benimsenmiştir.

⁶¹ Fikret Sancaoğlu, *Kendi kaleminden bir padişah portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 62

⁶² Sancaoğlu, s. 63

Kaynakça

“Kitâbü Mesâlihi'l-müslimîn ve menâfi'i'l-mü'minîn”, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* (içinde), nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

ÂLÎ MUSTAFA EFENDİ, *Nushatü's-selâtin: Mustafa 'Ali's Counsel for Sultans of 1581, I-II*, nşr. ve trc. A. Tietze, Wien 1979, 1982.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler: Nesâyihü'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*, nşr. Hüseyin Ragıp Uğural, Ankara 1987.

GENÇ, Mehmed, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, İstanbul, 1989, s. 182

HEZÂRFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânin-i Âl-i Osmân*, nşr. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

Hırzû'l-mülûk, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar (içinde), nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

MÜTEFERRİKA, İBRAHİM, *Usûlü'l-hikem Fi Nizâmi'l-ümem*, haz. Adil Şen, Ankara 1995.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Hasan Kâfi el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: *Usûlü'l-hikem fî nizâmi'l-âlem*”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1981), 239-278.

_____, Mehmet, “Nahîfî'nin Nasîhatü'l-Vüzerâsı”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan*, sayı 15, İstanbul 1997, 15-27.

Kanûn-nâme-i Sultânî li-Azîz Efendi, nşr. ve trc. Rhoad Murphey, Harvard 1985.

KÂTİP ÇELEBİ, “Düstûr'u'l-Amel Li-İslâhi'l-Halel”, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler I* (içinde), nşr. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1981.

Kitâb-i Müstetâb, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, nşr. Yaşar Yücel, Ankara 1988.

KOÇİ BEY, *Risâle*, nşr. Yılmaz Kurt, Ankara 1985.

LUTFİ PAŞA, Âsafnâme, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, nşr. Mübahat Kütükoğlu, İstanbul 1991, 49-120.

ÖZ, Mehmet, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları: XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına*, İstanbul 2005.

SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişah Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 62

YILMAZ, Coşkun, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Kaynakları İle İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma: İslahatnameler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2 (2003), 299-338

_____, “Siyasetname, Osmanlılar Dönemi”, *DİA*, c. 38, İstanbul 2010, 306-308